

ЗАБРАВЕН ВЪЗРОЖДЕНСКИ КНИЖОВНИК

Дочо Леков

Името на Тодор Пеев е споменавано досега в отделни изследвания за БРЦК и за „Българското книжовно дружество“.¹ За него са написани и няколко популярни статийки.² Но всичко това дава съвсем бегла представа за съратника на Левски и Ботев, на Васил Д. Стоянов и Друмев. Защото той е не само революционер, учител и деловодител на Българското книжовно дружество, но и автор на драматични творби, на изключително ценни мемоари, на статии и преводи. Скромен до боязливост, Тодор Пеев не предявява амбиции за известност. Затова, докато за общественика и деловодителя на Книжовното дружество се споменава тук-там по нещо, за автора на „Фудулеску“ не се знае абсолютно нищо.

Неизвестността около Тодор Пеев започва още с годината на неговото раждане — според сина му Иван Пеев той е роден през 1838 г.³, според дъщеря му Здравка Пеева — през 1844 г.⁴ Най-достоверен документ както за рождената дата, така и за други моменти от живота на този възрожденски деец остават без съмнение автобиографичните му бележки. В тях той отбелязва, че е роден през 1842 г. в Етрополе.

Бащата на Тодор Пеев, Пейо Стоянов Инджев, е бил доста заможен, с влияние пред турската власт, поради което е избран и за член на мезлиша. Той е владеел „старовремско църковно писмо“, занимавал се е със скотовъдство, земеделие и търговия. Но макар да е расъл в такава среда, Тодор Пеев тръгва по друг път.

Учението му започва в края на 1848 г. Обучаван по взаимоучителната система, за три-четири години той се научава да чете, пише, а отчасти и да смята. „Всички учехме по папагалски — си спомня по-късно Пеев — и най-голямото наказание, доста безчеловечно, беше биение...“⁵ От Етрополе жадният за знание ученик отива в Ловеч, но тук стои сравнително кратко време. След като узнава, че в София се е установил педагог като Сава Филаретов, в края на 1858 г. той е в главното му трикласно училище, а на следващата година става и негов помощник. През 1860 г. по препоръка на Филаретов Пеев заминава за Самоков. „Аз постъпих за главен учител — изповядва самокритично той, — ала спра-

¹ М. Арnaudов, Българското книжовно дружество в Браила, С., 1966; Ив. Унджиев, Васил Левски. Биография, С., 1967.

² Вж. Ив. Пеев, Тодор Пеев, Летопис на „Българското книжовно дружество“, V, 1904, С., 1905; А. Василиев, Трем на българското възраждане, С., 1936; Д. Минев, Нови данни за предосвободителната епоха. Четири писма от Т. Пеев (1876), сп. Просвета, г. VIII, 1943, кн. 8;

³ Ив. Пеев, Тодор Пеев, Летопис на „Българското книжовно дружество“, V, 1904, С., 1905.

⁴ Вж. Биографичните данни на Здравка Пеева за Т. Пеев в АБАН, ф. 22.

⁵ НБКМ — БИА, Ф. Т. Пеев.

ведливостта изисква да кажа, че аз носех само името главен учител, а да направя нещо за унапредването на училището — усещах се слаб.“ Поради това, когато завършва учебната година, напуска Самоков и се връща в Етрополе, за да си осигури средства за следване във френския колеж в Цариград. Тази негова мечта се осъществява през 1863 г. — след смъртта на баща си той продава своя наследствен дял и се записва в училището в Бебек. Но след две години, изхарчил всичко, Пеев го напуска и става главен учител на българското училище в Силистра. Тук вече той не живее в боязън и съмнения, защото има достатъчни общообразователни и педагогически познания, владее добре, освен родния език, френски, гръцки и турски. Тодор Пеев привлича в българското училище много ученици и ученички от града и от околните села. В началото на педагогическата му дейност в Силистра има един клас с 10—15 ученика. През втората година гласовете стават три учениците — 250. „Гръцкото училище, което се посещава от 5—6 ученика и толкова ученички — отбелязва със задоволство той — бе достигнало до затваряне.“

Тодор Пеев разширява значително образователната мрежа в Силистренския край — той отваря училища в много села и им съставя програми, в празнични дни подготвя техните учители. Твърде често изпълнява задълженията и на инспектор — прави ревизии, присъства на годишни изпити. Въодушевен от постигнатото, Пеев съставя проект за откриване на Централно българско училище, което е трябвало да подготвя учители и свещеници. Този проект се посреща с оптимизъм от силистренци и от съседните селски общини. Но фанариотите са озлобени от успеха на просветното дело, от пробудилото се национално чувство на българите. Да действуват открито срещу уважавания от всички български учител е било рисковано. И те опитват отново силата на клеветата. Тя прави Тодор Пеев размириц на царщината, върл противник на властта. Слуховете достигат до силистренския управител, както и до Митхад паша. Българският учител е поставен под наблюдение, след него тръгват шпиони. Скоро идва и заповед да напусне Силистра.

Пристигнал в Русе, Тодор Пеев не знае каквс да предприеме. Първоначално възнамерява да отиде във Видин. Впоследствие се отказва от този свой план и потегля за София, а оттам за Кюстендил, където се установява като главен учител. Тук отваря трикласно и девическо училище, посещавано от 50—60 ученички, съдейства за откриване на читалище. Славата на даровития учител се разнася бързо из кюстендилския край — при него пристигат ученици от Разград, Етрополе и от други селища. С Пеев кюстендилци се съветват за всичко. Те го изпращат и при руския посланик в Цариград граф Игнатиев, от когото успява да издействува три стипендии за техни ученици в учебните заведения на Русия.

Но етрополци не могат да се примирят с мисълта, че трябва да изпращат децата си на учение не в тяхното училище, а при своя съгражданин в Кюстендил. И през 1871 г. те успяват да го склонят да се върне в родния си край.

Началото е било доста трудно. Учителят е трябвало да се бори срещу суеверия и предрасъдъци, да полага усилия в общината, училищното настоятелство и в черковните и манастирски съвети да влязат хора родолюбиви и честни. Чрез някои нововъдения и чрез отнемане на част от имота на манастира Тодор Пеев увеличава доходите на училищната каса и създава условия за развитие на училищното образование. Към края на 1871 г., освен първоначалното и мъжко, в Етрополе има и девическо училище. Основава се и читалище „Напредък“, като и тук заслугата е преди всичко на главния учител. В празнични дни той и други училищни дейци изнасят сказки по различни обществени и културни въпроси, подготвят почва за предстоящата освободителна борба.

Особена роля за активизиране на живота в Етрополе изиграва революционният комитет, организиран през есента на 1870 г. от Васил Левски. Избран за

негов председател, Тодор Пеев разкрива своите способности и като тактичен и умен революционен деец. Той е против официалната турска власт, но умее с достоинство да поддържа връзки с нея, за да ги използва, когато е необходимо за нуждите на революционната организация. През месец март 1872 г. например Пеев получава известие от Букурещ, че трябва да заеме за Общото събрание на БРЦК. Привидната близост с турските големци в Етрополе му дава възможност да проведе умен тактически ход. Страхувайки се, че неоправданото му отсъствие от училището ще хвърли подозрение върху неговата дейност, главният учител убеждава етрополските първенци да го изпратят при Митхад паша с прошение да се построи междуградско шосе, което да минава през Етрополе. Снабден с официален документ за това, той се отправя не за Русе, а за Букурещ.

На общото събрание, открито на 29 април и продължило до 4 май, Тодор Пеев е избран за секретар и заедно с Каравелов, Левски и Киряк Цанков е включен в комисията, която е трябвало да прегледа проекто-устава и да състави програма на организацията. Този факт съвсем ясно говори за оня авторитет, който етрополският учител си е спечелил сред революционните среди. Не случайно на това събрание Пеев е представител на 11 революционни комитета в България, т. е. „делегат почти на всички комитети от София до Етрополе“.¹

След като завършва мисията си в Букурещ, съратникът на Каравелов и Левски се отправя за Русе, за да направи темане на Митхад паша вече като пратеник на етрополските първенци. Находчив и внимателен, все още под впечатление на извършеното в румънската столица, Тодор Пеев беседва мъдро с управителя на Дунавската област. Той не само го предразполага към проекта, който му поднася, но получава и писменото му съгласие, че ще бъде взет под внимание. Мисията му на революционер и доброжелател на турската власт е изпълнена безпогрешно — и довольният „пътешественик“ потегля за Етрополе, за да докладва на членовете на революционния комитет за решенията на Общото събрание, а на етрополските големци за срещата си с Митхад паша.

Докато е в родното си място Тодор Пеев поддържа лични връзки с Васил Левски. Писмата им, в които има доста данни за революционните комитети в страната, разкриват и някои моменти от схващанията на двамата дейци по известни организационни и тактически въпроси. Тодор Пеев например е бил в тесен контакт с Димитър Общи, съобразявал се е с някои негови становища. Затова, когато иска съгласието на Левски да посети заедно с Общи Радомир, Кюстендил и някои селища в Македония, за да организира революционни комитети, Апостолът, разбрал вече забелките и своеловията на своя помощник, се противопоставя на желанието му. По такъв начин той го предпазва от евентуален провал. Но Пеев, снабден с пълномощното, подписано от Общи, обикаля горепосочените места. Той не е съгласен и с мнението на Левски да се свика общо събрание на местните революционни комитети в България, стреми се да оправдае необмислените решения на Общи². Независимо от всичко това, Тодор Пеев се прекланя пред организаторските способности на Апостола, пред неговата неустрашимост и себеприцание. След Орханийския провал той разбира напълно каква далновидност е проявявал Левски към характера и постъпките на своя помощник.

Пеев напуша България на 13 октомври 1872 г., за да се върне отново в нея, когато тя е свободна. След обира на Орханийската поща председателят на етрополския революционен комитет трябва да играе отново ролята на турски приятел, този път вече като шпионин. Заедно със съгражданина си Пиронков и с един помак той е изпратен от турското правителство в Румъния, за да разбере чие дело

¹ Иван Унджиев, Васил Левски. Биография, С., 1967, стр. 258.

² Иван Унджиев, Васил Левски. Биография, С., 1967.

е обирът на хазната. В непубликуваните си спомени Пеев разказва доста увлекателно за разиграния от него фарс, за наивността на „доверителите“ му.

В Букурещ той се среща с Каравелов, Ботев, Киряк Цанков, Олимпи Панов и с други революционни дейци, уведомява ги за мисията си, за положението в България. На 21 октомври председателят на БРЦК му съобщава, че аферата около обира на Орханййската поща е разкрита. Разбрала заблудата си и разкрила участието на Пеев в революционната организация, турската власт изпраща шпиони след своя „доверител“ и иска от румънското правителство да ѝ бъде предаден. Но той напуска Букурещ, натоварен от БРЦК да обходи българската емиграция в Румъния, Бесарабия и Южна Русия, за да се осведоми за подготовката на въстанието и се среща с Филип Тотю в Одеса. След шест месеца, когато шумът от Арабаконашката история в Румъния заглъхва, довереникът на БРЦК се установява в Браила, за да продължи прекъснатата си педагогическа дейност. Препоръчан на браилчани от представители на българската емиграция в Букурещ, през 1873 г. Тодор Пеев е назначен за директор на българското училище в града.

И тук той работи упорито и всеотдайно, с присъщия му ентузиазъм. „Яко ми се иска в тая чужбина — изповядва в писмо до Моско П. Добринов от 30 септември 1873 г. — в гостолюбивата нам Румъния, която от друга страна ни отродява и експатрира, да наредех такова училище, в което да постъпват българчета ученици и от други румънски градове, дори и от милата ни татковина и в което да отхранваме, да възпитаваме и изучаваме българе“¹. Тодор Пеев се обръща за съвети към Васил Д. Стоянов, учител тогава в Болград, и към други известни педагози, иска мнението им за учебната програма, търси компетентната им подкрепа². Така той издига авторитета на браилското българско училище, на което е директор до Освобождението.

С учителското призвание на Тодор Пеев е свързана и друга страна от будителската му дейност в Браила. На училищни или религиозни празници той е произнасял прочувствени речи, чрез които е апелирал да се обръща по-голямо внимание на учебното дело, да се проявява щедрост за изграждането на българската черква в града и т. н. Лайтмотивът на всяко слово е бил винаги родолюбив — опознаване на националния характер и утвърждаване на българската култура и език. За тази цел ораторът взема примери от историята и литературата, обръща внимание на езика, „символът на народността. . . най-свят предмет за един народ“³. Речите на Тодор Пеев му създават славата на добър оратор — към него се обръщат българи от различни румънски градове да им напише слова, които те искали да произнесат по един или друг повод⁴.

След като през юни 1873г. Друмев напуска Браила, за да приеме духовен сан, веднага изниква въпросът кой да стане деловодител на Българското книжовно дружество. Необходимо е било да се намери човек инициативен и трудолюбив, с широка култура и с такт, тъй като от него е зависела както административната работа на дружеството, така и списването и редовното излизане на „Периодическо списание“. И Книжовното дружество е имало щастливата възможност да попадне на труженик, за когото Васил Д. Стоянов дава сравнително сполучлива атестация пред Марин Дринов: „... човек доста образован, здрав, смирен и жив, който познава порядъчно между другото френский, гръцкий, влашкий и турски език — да говори и пише“⁵.

¹ Документи за историята на Българското книжовно дружество, С., 1958, т. I, стр. 355.

² Вж. АБАН, Ф. В. Д. Стоянов; ф. 22, арх. ед. 85.

³ АБАН, ф. 22, арх. ед. 54.

⁴ Вж. АБАН, ф. 22, арх. ед. 114.

⁵ Цитирано по М. Арнаудов, Българското книжовно дружество в Браила, стр. 240.

След като поема деловодството на дружеството, Тодор Пеев трябва да се справя с всички трудности, които преди него понасят Друмев и Васил Д. Стоянов. Без да занемари работата си като директор на българското училище в Браила, той отдели твърде много време за Българското книжовно дружество — води голяма преписка с членовете му, урежда всички административни и стопански въпроси, вежливо моли и търпеливо чака главните сътрудници на „Периодическо списание“ да му изпратят материал. Докато е деловодител на дружеството (1873—1876) излизат кн. IX—X и XI—XII. Като се има предвид стойността на публикуваните материали и големите препятствия около отпечатването на книжките, трябва да се оценят усилията и умението на Пеев да продължи живота на списанието. Писмата му до Васил Друмев, Васил Д. Стоянов и Марин Дринов показват при какви тежки условия, материални и морални, е трябвало да работи. „Не съм добре затова — пише той на 19 октомври 1873 г. на В. Д. Стоянов, — че ме мъчат при друго и св. Безсребреници. От дружеството знаеш каква е облагата“.¹ Но Пеев не унива. Участниците на главното годишно събрание, станало на 25—27 юли 1875 г., като оценяват способностите, културата и ролята на деловодителя в работата на дружеството, го избират за действителен член.

Избухва Априлското въстание. Вниманието на Пеев е насочено към организирането на българската емиграция за предстоящите политически събития. Той започва да редактира и в. „Възраждане“. Като съобщава на Марин Дринов за това, Пеев го моли да бъде освободен от деловодството на Българското книжовно дружество. С чувство на отговорност обаче той го уверява, че независимо от огромната си работа, ще продължава да изпълнява длъжността си безплатно до годишното събрание на дружеството.

Задълженията на Пеев като деловодител и като директор на българското училище в Браила не му пречат да участвува най-дейно в живота на революционната емиграция в Румъния. Заедно с Л. Каравелов, Хр. Ботев, К. Данков и Г. Панов той е включен в Привременния централен български революционен комитет, образуван на 21 август 1874 г. в Букурещ.² Комитетът си поставя за задача да съживи дейността на частните комитети в България, да започне акция за събиране на помощи, необходими за народното дело, да подготви главното събрание на организацията. Натоварен от Централният комитет Тодор Пеев уведомява Панайот Хитов, който по това време е в Белград, за състоялото се събрание и за неговите решения, без да скрива от него разочарованието си, че „народната работа е съвсем угаснала“. Но като апелира за мъдрост и благодарумие, той изказва надежда, че само с упорити усилия народът ще бъде подготвен за въоръжена борба.⁴

Тодор Пеев е един от най-активните революционни дейци в Браила — той съживява революционния дух на браилската емиграция, нейната морална и материална отзивчивост към освободителното движение. Когато Д. Шопов му съобщава да изпрати в Букурещ пари за нуждите на комитетът, Тодор Пеев в продължение само на два часа събира сума от 542 франка⁴. Към него се обръщат за съдействие отвсякъде. От Букурещ му пишат да направи всичко необходимо за формирането и въоръжаването на Хитовата чета⁵. Подкрепата му търсят и гюргевският таен революционен комитет⁶, и Ст. Заимов⁷, Ст. Стамболов⁸, Дим. Го-

¹ АБАН, ф. В. Д. Стоянов.

² Вж. протокола на заседанията на комитета в: Из миналото. Документи по политическата ни възраждане. Книга I. Под редакцията на П. С. Кърпоски, Елена, 1927, стр. 238—244.

³ Вж. Архив на Възраждането, С., 1908, т. I, стр. 354—355.

⁴ Вж. АБАН, ф. 22, арх. ед. 65.

⁵ Архив на Възраждането, т. I, стр. 358; АБАН, ф. 22, арх. ед. 109.

⁶ АБАН, ф. 22, арх. ед. 82.

⁷ АБАН, ф. 22, арх. ед. 91.

⁸ АБАН, ф. 22, арх. ед. 130.

ров и др. Пеев е отзивчив към всеки, независимо от трудностите, които среща най-вече при събирането на парични средства. В такива случаи, непрактичен за себе си, той е упорит и настоятелен. В писмо до Македонски от 10 септември 1875 г., като го уведомява, че е намерил човек за запалването на Цариград и хора за четите, които трябва да преминат в България, Т. Пеев го моли настойчиво: „На тебе ми е всичката надежда. Ако ти не ми додеш сега на помощ с малко пари, за да посрещнем народните нужди, да знаеш, че и аз ще си дам оставката от моите старания. Зер с голи ръце какво мога завърши?“¹

Отдаден с мисъл и дело на революционното движение, Тодор Пеев очаква с вяра великата освободителна епопея. Той пише и възвание към българския народ, с което призовава своите сънародници да не оказват никаква подкрепа на турското правителство, а имотът им да бъде предоставен на разположение на революционната организация. Особено характерен е оня момент от възванието, който разкрива демократичните възгледи на Пеев и на българските революционери-възрожденци изобщо: „Всеки от вас, и които остаяте в къщите си, и които земате оръжието в ръка, не трябва и да бива ни най-малко ожесточен против мирните турци, наши съжители и състрадалци. Напротив, дължни сте да им подадете братска ръка, помощ и покровителство, защото са съчувствували на народното ни движение. Честта, имотът и животът на мирните турци трябва и за вас да бъдат толкова мили и свети, колкото са и за тях“.²

Като революционен деец в Румъния Тодор Пеев е трябвало да работи съвместно с Каравелов, Ботев и други изтъкнати възрожденци. От преписката му с Ив. Драсов, Ст. Стамболов, П. Енчев, както и от някои материали, публикувани в „Независимост“ и „Възраждане“, разбираме, че отношенията му с Каравелов са били доста обтегнати. Първоначално редакторът на „Свобода“ се отнася към Пеев с внимание, тъй като в негово лице вижда съидейник, културен и отзивчив към задачите на освободителното движение. Това личи от писмото му до Левски от 13 ноември 1872 г., както и от недатираната му бележка до Тодор Пеев по повод молбата на последния да му изпрати някои книги³. Недоверието между двамата революционери започва, когато Пеев става деловодител на Българското книжовно дружество. Критикувайки дейността на дружеството и неговото „Периодическо списание“, Каравелов косвено или пряко засяга и Тодор Пеев. Нападките срещу последния са доста остри и язвителни през 1874 г. В бр. 24 на „Независимост“ с. г. Пеев е един от героите на фейлетона „България има и бръснати мустаци, и космополити, и гръцки оратори...“⁴.

По повод упреците на Каравелов към Книжовното дружество и към неговия деловодител Пеев се обръща с писмо до него. Статията „Книжовното дружество куца...“ е отговорът на това писмо. В нея редакторът на „Независимост“ отново подлага на критика дейността на дружеството, тъй като то е „основано на фалшиви начала“.⁵ Разбира се, Каравелов се е старал да омаловажи или смекчи упреците си към Пеев. Възприел програмата на дружеството и свързан с осъществяването ѝ, приемникът на Друмев не може да оправдае недружелюбното становище на „Независимост“. В раздражението си срещу редактора му в някои свои писма той се изказва твърде неласкаво и за Каравелов, и за вестника⁶.

Недоразуменията между Каравелов и Пеев тревожат с основание дейците на революционната организация. В няколко свои писма до деловодителя на Кни-

¹ Архив на Възраждането, т. I, стр. 357.

² АБАН, ф. 22, арх. ед. 51.

³ Вж. Любен Каравелов, Събрани съчинения, т. IX, 1968, стр. 517—518, 527.

⁴ Вж. Любен Каравелов, Събрани съчинения, т. V, С., 1966, стр. 398—405.

⁵ Вж. Любен Каравелов, Събрани съчинения, т. VIII, С., 1967, стр. 230—236.

⁶ Вж. писмо до архимандрит Климент от 19. XI. 1873, Документи за историята на Българското книжовно дружество, т. I, стр. 372—374.

жовното дружество Ив. Драсов иска да бъде осведомен за причините и характера на конфликта, моли последния да прояви благоразумие в името на общонародната цел.¹ Въпреки всичко между двамата революционери не настъпва помирение. Това личи и от кореспонденцията на Пеев от 1875—1876 г., и от някои публикации във „Възраждане“.²

Друг характер имат отношенията между деловодителя на Книжовното дружество и Ботев. В писмата на последния до Драсов е засвидетелствувана голямата му идейна близост с Пеев, доверието, което му гласува.³ Не случайно на 12 февруари 1876 г. той му пише като на най-близък съратник едно от онези писма, които го характеризират като кристално чист революционер и ненадминат майстор на словото.⁴ А когато потегля с четата си за България по Димитър Горов му изпраща за съхранение и приятелски спомен и своето джобно тефтерче.⁵ Ценейки Ботев като непреклонен революционер и изключителен творец, Пеев се старае да му бъде полезен с каквото може. Когато авторът на „Хаджи Димитър“ се намира в материална безизходица, той му прави предложение да печата „Периодическо списание“ в неговата печатница. По такъв начин в името на идейната дружба и приятелството Пеев влиза в противоречие със становището на дружеството и със себе си, като негов деловодител — да не се поддържа официален контакт с революционери като Ботев, за да може списанието да се разпространява безпрепятствено в България.⁶ Връзките между Тодор Пеев и Ботев се засилват след окончателното оттегляне на последния от Каравелов. Застанал изцяло на страната на своя по-млад другар, Пеев работи съвместно с него като член на Привременния български революционен комитет, оказва му топлото си гостоприемство, когато посещава Браила.

Разгледахме отношенията между Каравелов и Ботев, от една страна, и Тодор Пеев, от друга, тъй като представляват интерес не само за биографа на деловодителя на Българското книжовно дружество. По-внимателното им проучване ще доизясни и характера на разногласията, които са съществували между двете крила на революционната емиграция.

Разностранната дейност на Тодор Пеев в Браила го прави твърде популярен в Румъния и извън нея. До него се обръщат за подкрепа българските заточеници от Мала Азия. Братът на Васил Левски, П. Иванов, го моли да му намери работа.⁷ Моско П. Добринов настоява да му се изпратят пари, за да издаде книгата „Йосиф Юнгман“.⁸ Отзивчивостта на Пеев стига дотам, че той се заема с разпродажбата на произведението „Покрита храброст“, независимо че не е познал неговия автор Филип Симидов.⁹

След Освобождението Тодор Пеев се завръща в България и заема висши административни длъжности — главен секретар на Държавния съвет, окръжен управител, търговски агент. И сега той подпомага дейността на Българското книжовно дружество — през 1881 г. взема участие в предварителните съвещания за възобновяването му¹⁰, през 1884—1885 г. е отново негов деловодител, а на 6 август 1884 г. е избран за редовен член на историко-филологическия му клон, в който са влизали учени и писатели като Марин Дринов, Константин Иречек,

¹ Вж. писма на Ив. Драсов до Т. Пеев от 11. XI. 1874 и 6/26 1874—АБАН, ф. 22, арх. ед. 88.

² Вж. Българските чети в Сърбия (Възраждане, бр. 11, 22. IX. 1876), Български посланик в Белград (Възраждане, бр. 13, 29. IX. 1876).

³ Вж. Хр. Ботев, Събрани съчинения, С., 1958, т. I, стр. 482—486, 501—502.

⁴ Пак там, стр. 509—510.

⁵ Пак там, стр. 575.

⁶ АБАН, Ф. В. Д. Стоянов — писмо на Т. Пеев до В. Д. Стоянов от 9. XII. 1875

⁷ АБАН, ф. 22, арх. ед. 94.

⁸ Документи за историята на Българското книжовно дружество, т. I, стр. 344—345.

⁹ Вж. АБАН, ф. 22, арх. ед. 126.

¹⁰ Вж. М. Арнаудов, Българското книжовно дружество в Браила, стр. 273.

Иван Вазов, Константин Величков, А. Теодоров-Балан и др. През 1898 г. Пеев е пак деловодител на дружеството, но този път за няколко месеца. Под неговата редакция след Освобождението излизат третата и четвъртата годишнина на „Периодическо списание“, както и книжка 57.

Така в грижи за административното и културното преуспяване на свободна България, на 26 юли 1904 г. Тодор Пеев умира при трагични обстоятелства.

*

За литературната история Тодор Пеев е непознат като книжовник. Даже в такъв авторитетен библиографски труд, като аналитичния репертоар на Маньо Стоянов „Българска възрожденска книжнина“ „писателското дело“ на този ерудитан книжовник се изчерпва с три дописки, публикувани във в. „Право“. Вина за това имат, разбира се, не библиографите. Прекалената скромност на Тодор Пеев и недостатъчното внимание, което специалистите понякога проявяват към архивните фондове, се оказват в случая решаващи.

Като директор на българското училище в Браила Добри Войников развива оживена театрална дейност, пише диалози, които се „играт“ на училищни празници, съставя театрална труппа, която представя с успех някои от неговите драми. Той създава у браилчани интерес към театъра, с който е трябвало да се съобразява и неговият заместник Т. Пеев. Може да се предполага, че в живота на браилското училище се създава неписан закон за необходимостта от представянето на нравоучителни сценки при тържествени случаи, който е поставил авторитета на новия директор на изпитание. Може би не само затова, но и поради огромното обществено и естетическо въздействие на драматичната творба, през 1875 г. Тодор Пеев решава да „изпробва“ дарованието си като драматург — написва едноактната комедия „Даскал Генко“, предназначена за пропагандиране идеите на светското образование.

По тематика и художествени тенденции пиесата не се отклонява от писаното дотогава. В нея се иронизира килийната педагогика, критикува се консерватизмът на чорбаджиите. С актуалността на проблемите и с простодушния си хумор тя по всяка вероятност е допаднала на браилчани. Но авторът ѝ, проявявайки скромност и усет за художественост, намира комедията за посредствена и не я отпечатва. Тя е запазена и се намира в Научния архив на Българската академия на науките.¹

Не от писателски амбиции, а от родолюбиви подбуди на следващата година Тодор Пеев пише друга своя драма.

През 1875—1876 г. революционната организация започва акция за събиране на средства за освободителното движение. В нея се включват всички българипатриоти в Румъния. Ръководител на тази инициатива в Браила е Тодор Пеев. Вероятно по негов почин в града се образува и театрално дружество, в един от документите на което са посочени и задачите му: „Няколко от българските младежи в Браила бяхме си създали дружество под названието „Театрално дружество“ с цел да помогнем що-годе на народът си от събраните пари на няколко представления, които... и дадохме в полза на пострадалите наши братя“². За да подпомогне дейността на дружеството и да въздействува върху националното съзнание на българската емиграция, през 1876 г. Тодор Пеев написва „Фудулеску, прокопцаният зет на Хаджи Стефания. Драма в пет действия“. От тази драма досега бяха известни четири действия, но беше установено и авторството ѝ. Кое е заблу-

¹ Вж. АБАН, ф. 22, арх. ед. 50.

² Цитирано по: Проф. П. Пенев, Лекции по история на българския драматичен театър. Първа част, С., 1952, стр. 221—222.

дило изследователите в откриването на автора на „Фудулеску“, защо тази интересна творба не беше възстановена в първоначалния си вид?

На 26 февруари 1876 г. Тодор Пеев пише на Васил Д. Стоянов: „Тая зима аз се занимавах с драматургство. Тъй като казвам да не мислите, че съм се по-лакомил да отнема занаятът на г. Войникова? Никак не съм лаком в тоя случай, ако това и да не произхожда от голяма скромност. Написал съм една драма от българо-влашкия живот. Сега я преработвам. Като я препиша на чисто, ще Ви я проводя да я прегледате и да ми обадите как я намирате“.¹ След като обработва и преписва четирите действия на драмата, Тодор Пеев ги изпраща за мнение най-напред не на Васил Д. Стоянов, а на всепризнатия драматург Васил Друмев, който по това време е духовно лице в България. Докато последният ги прочете, авторът на „Фудулеску“ е възнамерявал да обработва, препише и му изпрати и последното пето действие на драмата. Започват обаче кървавите дни на Априлското въстание. Вниманието на Пеев е погълнато изцяло от него. Макар и да е завършил окончателно своята драма, той не успява да изпрати нейния завършек на Друмев. Последният също не му връща получените четири действия. След Освобождението, когато двамата дейци на Книжовното дружество се срещат, Пеев не намира за необходимо да се интересува за съдбата на драмата си, било от скромност, било от убеждение, че тя е „изживяла“ своето време. Така след смъртта на Друмев в архива му се намират първите четири действия на „Фудулеску“, които заблуждават и някои от изследователите му.

Въпросът за авторството на драмата пръв поставя през 1908 г. Стефан Минчев. В труда си „Материали за живота на Василя Друмев (митрополит Климент)“, след като съобщава, че между книгата на първия новобългарски белетрист се намира незавършената драма „Фудулеску“, той пише твърде резервирано: „На пръв поглед ръкописът със своя почерк не прилича да е на В. Друмев, защото е написан по-изискано и по-свободно (В. Друмев е бил левак). И драмата по своята техника се отличава от всичко, написано от автора. Ако излезе това произведение негово, то ще бъде най-съвършената му работа в художествено отношение. В нея за пръв път виждаме художествен реален израз на нашия живот без сантиментализъм и неестествени сцени и ефекти“ (стр. 16).

П. Беловежов и Г. Ст. Пашев, запознати добре с ръкописа на драмата, са по-категорични. В статията си „Фудулеску“ — драма в пет действия от В. Друмев“² Пашев, един от първите изследователи на Друмевото дело и притежател на огромна част от архива му, след като сравнява отделните букви (у, д, к, т, ж и др.) и думи от драмата (отистина, отхрана и пр.) с букви и думи от ръкописите на митрополит Климент, заявява без колебание: „Всичко това още повече затвърждава нашата увереност, че драмата „Фудулеску“ принадлежи на В. Друмев“. Като взема под внимание художествената реализация на основната идея, характеристиката на лицата, езика и стила на автора Г. Ст. Пашев поставя „Фудулеску“ на най-високото стъпало в българската драматургия. „Може да се каже — твърди той без уговорки през 1920 г., — че тя е най-доброто драматическо произведение, което е писано на български и от българин досега“. По-късно, като не се отказва от оценката си за драмата, Г. Ст. Пашев проявява колебание за нейното авторство. Затова не я включва и към художествените творби на Друмев, които издава през 1926 г.³ „Понеже някои особености на почерка, езика и на съдържанието — отбелязва той — дават основание да се оспорва авторството на драмата, ние не я поместваме в настоящето издание на Друмев“.⁴

¹ Документи по историята на Българското книжовно дружество, т. I, стр. 521.

² Сп. Духовна култура, г. I, 1920, кн. 1—2.

³ Вж. Съчинения на митрополит Климент Търновски (Васил Друмев), т. I. Повести, разкази и драми, С., 1926.

⁴ Пак там, стр. 602—603.

Така неразрешен остава въпросът до момента, когато започнахме да подготвяме двутомното издание на Друмевите съчинения. Тогава заедно с Иван Се-стримски се запознахме с четирите действия на „Фудулеску“, които се намират у наследниците на проф. Г. Ст. Пашев. Въпросът за авторството на драмата възникна отново и той трябва да се разреши, за да се уточни най-после книжовното наследство на Друмев. Наистина между почерка на ръкописа и почерка на Друмев има сходство. Налице са обаче и някои различия, които доведоха до предположението, че авторът ѝ трябва да се търси в кръга на Друмевите познати, някой от които му е изпратил „Фудулеску“ за оценка, преди да я даде за печат. Така чрез „разузнаване“ на различни архивни фондове стигнахме и до онази част от архива на Тодор Пеев, която се съхранява в Народната библиотека „Кирил и Методий“ — БИА¹. Там се намериха не само черновите от първите четири действия, но и последното, пето, действие на драмата. Почеркът, с който е написано то, както и хартията се оказаха абсолютно същи с почерка и хартията на първите действия на „Фудулеску“. А между почерка на драмата и почерка на документите, писани и подписани от Тодор Пеев, няма никаква разлика. Въпреки това необходим бяха още данни, за да се смята въпросът за авторството на драмата разрешен, тъй като „Фудулеску“ е с достоинства, които говорят за литературен опит, школовка и талант. А тези именно „аргументи“ трябваше да потвърдят и запазените документи на Пеев. За щастие в архива му (АБАН, ф, 22) се откриха и други негови литературни творби — посочената едноактна драма „Даскал Генко“, мемоари, преводи. Всичко това определено говореше не за случаен автор, написал „Фудулеску“ в изблик на спонтанно вдъхновение, а за човек с трайно влечение към литературна дейност. Освен това, в същия архивен фонд в биографичните бележки за Тодор Пеев, неговата дъщеря Здравка Пеева посочва баща си като автор на драмата „Фудулеску“. Посочените аргументи, както и цитираното писмо на Пеев до Васил Д. Стоянов от 26 февруари 1876 г. ни дават основание да твърдим, че спорът за автора на възстановената драма „Фудулеску“ трябва да се счита за приключен.

Дали само желанието на Пеев да помогне на Театралното дружество в Браила, а с това и на освободителното движение в събирането на материални средства му дават повод да напише тази своя драма? Наистина едно такова предположение е вероятно. То обаче не изключва, а предполага и определени творчески и обществени подбуди, които авторът несъмнено е имал.

По време на петгодишното си пребиваване в сред българската емиграция в Румъния той е бил свидетел на патриотизма на много свои сънародници, на апатията и родоотстъпничеството на други. Родолубието на първите вдъхва оптимизъм, безразличието на последните го дразни и възмущава. „Преди две недели ходих по делата на дружеството в Болград — пише Пеев на 12 май 1874 г. на Хитов. — Ако в Браила и други румънски градове българите спят от дълбокия и няма надежда да се пробудят, защото, измешани с власи или турнати под тяхно влияние те са изгубили всяко народно чувство, за мене беше поразителна нечувствителността на колонистите, които са барем изключително българи и трябваше да спазят своят самобитен народен живот“.²

В своята комедия „Криворазбрана цивилизация“ Войников осмива фалша на нмимите цивилизатори въз основа на наблюдения не само от България, но и от Румъния. Тодор Пеев черпи сюжети за „Фудулеску“ изключително от средите на българската емиграция. Той разобличава Опрю Фудулестку, който иска да разложи морално семейството на българския търговец хаджи Ганчо и да убие националния дух на неговите членове. Драматургът се обявява против оная

¹ Ценна помощ в случая ни оказа Светла Гюрова, за което ѝ благодарим.

² Архив на възрожданието, С., 1908, т. I, стр. 352—353

псевдоцивилизация, носители на която са хора от типа на Фудулеску. В такъв смисъл Пеев продължава тематичната линия на „Криворазбрана цивилизация“, илюстрирайки характера и моралния облик на мнимия цивилизатор. „А в душевно отношение — четем в предговора на Войниковата драма — тази криворазбрана цивилизация има други хубости, други следствия: уважението към вероизповедните обреди много пътя е заместено с насмешни подигравки; почестта към старите — с презрение; учтивостта към нежния пол — с безочливост; срамът — с необуздана смелост. Гражданска добродетел, човеколюбие, братска любов, състрадание, социална привързаност: сички тия са избърсани из речника на мнимообразования. . . Сичко, що е вън от неговия собствен интерес, говори го само и само, за да препоръча себе си, че умее да разсъждава, да дава мнения, съвети, че знае, че е учен, образован“.¹

Фудулеску, главният герой на Пеевата драма, с всяка своя постъпка разкрива мнимоцивилизаторския си лик. Той е душевно пуст, но ловък и хитър, за да може да заблуди и озлочести наивна девойка като Лина. Презиращ здравия народен морал на Руска и съпруга ѝ Пейо Добрович, той се старае да ги злепостави и да настрои другите срещу тях. Към непокарените национални чувства на хаджи Ганчо се отнася с презрение, зад учтивостта му към Лина се крие безочие. Чужд на всякаква добродетел и състрадание, Фудулеску има един бог — парата, една религия — интереса. Наистина той може да бъде и философ, и морализатор, да поучава и се препоръчва за благодетел. Но всичко това върши, за да се легитимира за честен и образован, за реформатор на стария морал.

Разглеждан в такъв аспект, главният герой на „Фудулеску“ отговаря напълно на „изискванията“, които Войников формулира за него като тип в предговора на „Криворазбрана цивилизация“. Не случайно той и някои от останалите герои на Пеев имат известни общи черти с лицата от тази негова драма — Анка и Злата с доверчивата си наивност и безкритичност напомнят донякъде Лина и Хаджи Стефания; Хаджи Коста — здравия усет на Хаджи Ганчо; хитростта и наглостта на Маргариди — двуличието и безочие на Фудулеску. При това и в двете драми има и някои общи моменти — Маргариди озлочестява Анка, Фудулеску — Лина. В края на последното действие Митю убива на дуел Маргариди; Благой — отказалия да приеме дуела Фудулеску. Че Тодор Пеев е имал предвид „Криворазбрана цивилизация“, когато е писал своята драма, показват и някои дословно близки моменти в двете произведения. И Маргариди, и Фудулеску и някои други герои, когато „обосновават“ своите теории за новата „цивилизована“ личност, освободена от оковите на стария морал, дават за пример Франция, обезпечила еманципацията на жената. „Да, там жените не са като тукашните робини, а са равни с мъжете — проповядва Димитраки. — Във Франция, а именно в Париж, жената е тъй свободна, както и мъжът“². „Според теорията на нашето учение — морализаторствува Фудулеску — жената е свободна и във всичко равна с мъжът“. Или: „Франция, затуй достигна да бъде най-просветена и цивилизована земя, защото жените тамошни си запазили своята лична свобода във всичко“.³

В двете драми има и някои други общи идейно-тематични моменти. Посочихме някои от тях, не за да докажем, че „Фудулеску“ е копие на „Криворазбрана цивилизация“. Защото въпреки неоспоримата близост между двете творби, Тодор Пеев е създал произведение, напълно оригинално по композиция, герои и стил, на което, според нас, трябва да се даде сравнително по-висока оценка, отколкото на драмата на Войников. В него повечето от лицата се открояват със своя инди-

¹ Цитирано по: Българската драматургия до Освобождението. Христоматия по история на българския драматически театър. Част I. С., 1962, стр. 214.

² Българската драматургия до Освобождението. Христоматия. . . Част I, стр. 226.

³ Фудулеску, I действие, I редакция, НБКМ — БИА, Ф. Т. Пеев.

видуална особеност, живеят свой живот — Фудулеску с алчността и цинизма си. Лина с лековерието, резултатите от което я правят трезва и уравновесена, Хаджи Стефания със заслепението и набожността си. Даже в епизодичния образ на Лининия брат Петър има черти, които му придават привлекателност и оригиналност. Тръгнал по задните улички на живота, Петър е слабохарактерен и инертен. Но той е човек, зад пияния лик на когото прозира не безразсъдният алкохолик, а безобидният добряк, който умее да види зад триумфалната арка порутения бордей, да бъде откровен и честен.

Създал отрицателния образ на Фудулеску, Тодор Пеев му противопоставя герои като свищовския учител Пею Добрович, жена му Руска, най-голямата дъщеря на Хаджи Стефания, българския емигрант земевладелец Благой. Чрез тях авторът го разобличава, унижава го нравствено, посочва му моралния кодекс на един народ, който умее да пази не само националния си дух, но и да отмъщава за своята погазена чест.

При оценката на „Фудулеску“ трябва да се вземат под внимание и някои слабости на пиесата — монотонността при известни сцени, прекаления сантиментализъм на Благой и Драган, карикатурността в образа на Вьнгурску и др. Но това са недостатъци, неизбежни при тогавашното състояние на българската драматургия. Под една или друга форма те се срещат и при автор като Друмез.

Запазените два варианта на „Фудулеску“ показват, че Тодор Пеев е работил твърде сериозно над своята драма. Първоначално тя е замислена в три действия с пролог. Впоследствие авторът изоставя този свой план и създава пиеса в пет действия, която при преписването редактира значително — пропуска сцени, които не внасят нищо ново, фрази, утежняващи речта на героите. В резултат на създадената политическа обстановка, т. е., че руското правителство не ще остане безучастно към ужасите от Априлското въстание — във втората редакция на своята драма, Тодор Пеев пропуска онези пасажки, в които са изявени революционно-демократичните му схващания за монархизма в Русия.

В „Лекции по история на българския драматически театър“ проф. П. Пенев, като се изказва за значението на Войников, пише: „Влиянието на Войниковите комедии и особено на „Криворизбраната цивилизация“ е значително. Появяват се и редица други комедии с подобно съдържание, които за съжаление не надхвърлят Войниковото произведение“¹. Проф. П. Пенев не е познавал „Фудулеску“, защото, без да се отрича правилната по начало постановка за въздействието на „Криворазбраната цивилизация“ върху някои български книжовници, не можем да не дадем предимство на Пеевата творба.

Спряхме се само на някои моменти и лица на „Фудулеску“, без да анализираме драмата по-подробно. Обстоятелството ѝ проучване ще определи по-точно нейното място в репертоара на възрожденската драматургия, предимствата и недостатъците ѝ.

Интересът на Тодор Пеев към драмата продължава и след Освобождението — в архива му се намира един запазен лист от започната драматична творба със сюжет от живота на чиновниците в България.² От него могат да се узнаят само някои от лицата на драмата (Котмачов, Катя, разсилния) и намерението на автора да разобличи фалша и приспособленчеството на чиновническия апарат.

Особено внимание в книжовното наследство на Пеев заслужават неговите спомени. В тях авторът дава интересни сведения и данни не само от своя живот — от рождението си до 1872 г., когато се преселва в Румъния, — но и за видни дейци на революционното движение, за политическото и социално положение на българския народ през Възраждането и т. н. Мемоарните творби на Пеев са три —

¹ Проф. Пенчо Пенев, Лекции по история на българския драматически театър, Първа част. С., 1952, стр. 220.

² НКМ — БИА, ф. Т. Пеев.

едната от тях, „Личен спомен за Васил Левски“, е отпечатан¹, останалите са непубликувани. В тях се описва дейността на мемоариста², както и обира на Арабаконашката поща през септември 1872 г.³ Написани с писателско дарование, тези спомени въздействуват с изключително богатите данни за важни исторически събития и лица, с увлекателния белетристичен стил на автора. Той умее да прецени кое е съществено, за да посочи важния му обществен смисъл, да бъде духовит и саркастичен, историк на своята епоха и белетрист. Само човек с писателски заложби би могъл да създаде неповторимия образ на етрополската врачка, хекимка, акушерка и съветничка баба Гена или на самодоволния турски управник, наивно глупав и жесток. Спомените на Пеев са важни като исторически и литературен документ. Те открояват неговия портрет на революционер и книжовник, еднакво даровит и като драматург, и като мемоарист и белетрист.

Владеенето на френски език дава възможност на Тодор Пеев не само да следи френския периодичен печат и литература, но да се изяви и като преводач. В архива му се пази преведената от него статия „Правила на изкуството да се пише“. В нея се разглеждат стилът, „ораторското сказание“, „историческото описание“ и т. н. По всяка вероятност статията не е публикувана. Оцеляла е и неиздадената белетристична творба „Подозиранието. Чърта от обществения живот... Според д-р Каз“, преведена след 1890 г. Единственият превод, който Пеев отпечатва през 1898 г., е „Наполеон I. Военни речи и прокламации. Първи път обнародвани според автентични текстове от Жорж Барал“. И като преводач авторът на „Фудулеску“ проявява развито филологическо чувство към богатството и красотата на словото. В рецензия за „Наполеон I“ е отбелязано: „Преводът на г. Т. Пеев се отличава с прекрасно обработен език и литературен слог“.⁴

Пеев обича народното поетическо творчество и се учи от него. Наистина той няма публикации, в които да формулира своите схващания за фолклора. Но в едно писмо до В. Друмев споделя какво трябва да бъде отношението на народната интелигенция към словесното богатство на народа. „Та и да е богата България с такова народно умотворство — пише той — какво може да се посочи от това богатство, когато не се залавя никой да събере нещо? Нашите народни учители, които живеят между народът, спят от дългият, а някои си, които се залавят да пишат нещо, само за да се покажат списовачи, презират това богатство, което може да прави чест и тям и отиват да пишат работи тям непонятни и за народа безполезни“.⁵

Вероятно още като учител в Етрополе Тодор Пеев събира народни умотворения, а ко възнамерявал да издаде в самостоятелен том. Това личи от народните песни, които публикува в кн. XIV на „Периодическо списание“, 1885 г. Там е отбелязано, че те са „из сборника на Т. Пеева“. Неговите песни са обнародвани и в XV книжка на списанието. Но Пеев не успява да се изяви и като фолклорист — проектираният сборник не излиза, а песните, които е съдържал, са изгубени.

*

Тодор Пеев посреща Априлското въстание с надежди и възторг. Той го подпомага и като революционер, и като журналист — от 5 юни 1876 г. заедно със Св. Миларов и Ив. Драсов започва да издава в Браила в. „Възраждане“, от който са известни само 25 броя. Програмата на вестника е революционно-настъпателна,

¹ Вж. Сборниче Васил Левски. За спомен на 25-годишнината от смъртта на Левски, С., 1898.

² НБКМ — БИА, ф. Т. Пеев.

³ АБАН, ф. 22, арх. ед. 48.

⁴ В. Военни известия, г. VII, бр. 95, 1 IX 1898

⁵ Документи за историята на Българското книжовно дружество, т. I, стр. 450.

макар понякога редакторите да проявяват колебливост и непоследователност в отстояване на своите позиции¹. „Възраждане“ си поставя за задача да оказва морална и материална подкрепа на въстанието, да запознае европейските народи с непоносимото положение на българите, да публикува точни и пълни сведения за хода на борбата и т. н. За да дадат възможност на повече чужденци да следят отпечатаните материали във вестника, редакторите публикуват основните статии и на френски език.

Независимо че липсват данни за работата на Пеев около „Възраждане“, може да се предполага, че тя е била доста активна и ползотворна. Заради вестника той се отказва от деловодството на Българското книжовно дружество, полага усилия за навременното му излизане и разпространение.

Трудно е да се установи кои от публикуваните материали във „Възраждане“ са негови. Напълно вероятно е обаче, като се имат предвид чернови от отпечатани статии и факти, че владее отлично френски език, той да е автор на повечето материали, писани на френски.

Тодор Пеев поддържа постоянен контакт с революционни и културни дейци, които биха могли да сътрудничат във „Възраждане“. За вестника той използва всичко, което отговаря на неговата програма, дори и личната си кореспонденция. В бр. 3 и 6 на „Възраждане“ например са отпечатани дописките „Прага, 20 юния“ и „Виена, 21 юлия“. В първата от тях се говори, че идеята за съставянето на български благотворителни комитети в Румъния е навременна и полезна и се апелира „всеки охотно да жертвува щото може“. Във втората се дават сведения за зверствата на турците при потушаване на въстанието, изпратени на дописника с писмо от Пловдив. Първата дописка е подписана „Б-в“, втората „Б“. При проучване на кореспонденцията на Тодор Пеев се оказа, че посочените дописки представляват две от писмата на Марин Дринов до редактора на „Възраждане“². Като взема под внимание родолюбивото им съдържание и въздействието, което биха упражнили върху читателя, Тодор Пеев ги публикува, отбелязвайки името на „дописника“ с инициала от родовото му име (Божков), с което последният се подписва под някои свои публикации. Но редакторът на „Възраждане“ проявява коректност към автора на публикуваните писма-дописки: той не прави допълнения или изменения в съдържанието им с изключение на незначителна промяна в края на писмото, публикувано в бр. 6 на вестника — докато Дринов пише, че лично той иска да подпомогне материално благотворителния комитет, дописникът Б-в генерализира своята отзывчивост — „... тъдява има мнозина, които желаят да му внесат (на комитета — б. м.) своите помощи“³. Посочените две дописки дават инцидентна представа както за работата на Пеев като редактор, така и за непроучените възможности на епистолярния жанр преди Освобождението.

„Възраждане“, благодарение на актуалното си съдържание и добро списване, става в скоро време един от популярните български вестници. За него са били абонирани доста българи и чужденци, като княз Евгений Голицин, проф. Котляревски, Иван С. Аксаков, М. Катков и др.⁴. Радушният прием, с който е посрещнат вестникът, личи от писмата на именити и обикновени негови читатели. Марин Дринов не одобрява шрифта и обръща внимание на допуснатите печатни грешки. Но той е категоричен в хубавата си оценка за вестника: „Другото и е все хубаво: форматът и хартията са прилични, името „Възраждане“ е много добре намислено, тонът е сериозен, езикът доста чист и гладък, редакторът вещ, програмата му

¹ Вж. по-детайлно: Г. Боршуков, История на българската журналистика, С., 1965, стр. 366—367.

² Документи за историята на Българското книжовно дружество, т. I, стр. 529, 531.

³ Вж. Документи за историята на Българското книжовно дружество, т. I, стр. 529.

⁴ АБАН, ф. 22, арх. ед. 46.

много разумна“.¹ А Александър Козарев, като прави съпоставка между „Възраждане“ и някои от излизалите дотогава вестници, пише следното в писмо до Пеев: „Вашият вестник заслужва наистина първо място между другите, тъй да ги нарека само по мода издавани вестничета...“.²

Не си поставяме за задача да изследваме „Възраждане“ нито тематично и идейно, нито във връзка със стойността на публикуваните в него материали. Необходимо е само да отбележим, че ролята на Пеев като един от неговите редактори трябва да се има предвид и при проучване значението на вестника, и при оценката на периодичния печат от онова време. Възможно е също така едно бъдеще изследване на в. „Юнак“ да потвърди предположението, че негови редактори са Т. Пеев и Ив. Драсов.³

Авторът на „Фудулеску“ работи в областта на публицистиката и като сътрудник на възрожденски вестници — той печата във в. „Право“ няколко дописки за българските училища и за „Българското книжовно дружество“⁴. От негово писмо до Хр. Т. Стоянов се разбира, че има публикации и във в. „Дунавска зора“⁵. Запазени чернови на статии, неотпечатани във „Възраждане“, ни карат да предпологаваме, че е възможно да се установи сътрудничеството на Пеев и в други периодични издания.

Дописките и известните публикувани и непубликувани статии на неуморимия възрожденски книжовник го характеризират като публицист със спокойно и обиграно перо, с будна и логична мисъл. Той е актуален и находчив, когато пише и за училищното образование и Книжовното дружество, и за парливите политически въпроси. Но и в областта на публицистиката не проявява достатъчна активност, живее с чувството за малоценност. В писмо до Васил Д. Стоянов по повод на дописката си, отпечатана в бр. 38, 1873 г. на в. „Право“, той пише: „И тя, както въобще работите ми, скача от дол, та на бряг“.⁶

Тодор Пеев не е известен като книжовник. Той е недооценен и като революционен деец и общественик. Неоправдано забравен, нека бъде „възкресен“ поне сега, когато се чествува стогодишнината на Книжовното дружество, на което отдаде толкова много от ентузиазма, енергията и родолюбието си. Издаването на неговата драма „Фудулеску“, на спомените, писмата и статиите му е необходимо не само като акт на внимание към един заслужил, но прекалено скромнен възрожденски деец, но и за популяризация на неизвестните оригинални отломъци от националната ни култура.

¹ Документи за историята на Българското книжовно дружество, т. I, стр. 527.

² АБАН, ф. 22.

³ Вж. Г. Боршуков, История на българската журналистика, стр. 368.

⁴ Вж. в. Право, г. VI, бр. 17, 21 юни 1871; г. VIII, бр. 19, 38 от 20 юли и 30 ноември 1873.

⁵ Вж. АБАН, ф. 22, арх. ед. 63.

⁶ АБАН, ф. В. Д. Стоянов.